

MITAS IR METAMORFOZĖ ALFONSO NYKOS-NILIŪNO POEZIJOJE

Birutė Meržvinskaitė

Vilniaus universiteto

A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centro docentė

Straipsnyje analizuojami du mito funkcionavimo aspektai Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje. Mitas suprantamas kaip simbolinė fabula ir kaip refleksijos bei interpretacijos objektas, implikuojantis skirtingus pasakojimus apie esmines žmogaus ir kūrybos patirtis. Metamorfozė siejama su pavidalų kaita, pasireiškiančia gamtos ir kultūros pasaulyuose.

Nuo romantizmo laikų mitas yra viena iš populiariausių sąvokų, vartojama antropologijoje, religijotyroje, filosofijoje, psichologijoje, sociologijoje, literatūros teorijoje. Diskursų ir tyrimo perspektyvų įvairovė lemia sąvokos neapibrėžtumą. Vokiečių kultūrologai Aleida Assmann ir Janas Assmannas, atsižvelgdami į mito sąvokos tarpdiscipliniškumą ir kintamumą, išskyrė septynis mito supratimo ir aiškinimo būdus: 1) polemisis, grindžiamas mito ir logo priešprieša, demaskuojantis mitą kaip netikrą istoriją, pramaną. Tai racionalistinis „numitinimo“ kelias. Viena iš pirmųjų kritikuoti mitą ėmėsi krikščionybė; 2) istorinis-kritinis, interpretuojantis mitą kaip netiesioginę kalbą, slepiančią „amžiną tiesą“. Mitas laikomas alegorinės objektu; 3) funkcinis požiūris į mitą, paplitęs etnologijoje ir religijotyroje. Mitui suteikiamos pasaulio steigties, pateisinimo ir modelavimo kultūrinės reikšmės. Jame siekiama atpažinti giliausios senovės išmintį, bylojančią apie žmogaus mąstymo formas, savipratos ribas ir pastangas jas įveikti pasi-

telkus pasakojimus apie dievus, jų galias ir veiksmus. Dviem funkcinio požiūrio poliems atstovauja hermeneutinė ir struktūralistinė / semiotinė tendencijos, kurias šiame straipsnyje mėginama suderinti; 4) kasdienybės mitų samprata, tirianti mentalinius vaizdinius bei nuostatas („amerikietiškos svajonės“, „betmeno“), formuojančias šiuolaikinių individų, bendruomenių elgesį ir lūkesčius. Ši samprata remiasi Rolando Barthes'o *Mitologijomis*; 5) naratyvinis mito aiškinimas, kurio ištakos siejamos su Aristotelio *Poetikoje* dėstoma mito kaip fabulos, struktūruotos rišlios įvykių jungties, turinčios pradžią, peripetijas ir pabaigą. Aristoteliumi mitas taip pat reiškė medžiagą, kuriai poetai gali suteikti skirtingus veikėjų ar veiksmų pavidalus, tačiau mito branduolys turi būti išsaugotas. Šiuolaikiniai tyrėjai atskiria fabulą (įvykių jungtį) ir siužetą (pasakojimo būdą), atkreipia dėmesį į naratyvinei sintaksei būdingas kartojimosi, junglumo, antitezės, paralelės ir aplinkkelių figūras. Naratyvinis dėmuo suartina mitą su istorija ir literatūra; 6) lite-

ratūrinio mito koncepcija, laikanti mitą estetinio pertvarkymo substratu. Mitas kaip recepcijos ir interpretacijos fenomenas literatūroje pasižymi ne nekintamumu, bet variacijų žaismu. Ši koncepcija siejama su balso ir rašto, minties ir ritualinio veiksmo santykio problema Vakarų Europos kultūros tradicijoje; 7) naujieji nenaratyviniai mitai – tai ideologijos arba holistiniai pasaulio projektai, pavyzdžiui, Hegelio „pasaulinės dvasios“ idėja¹.

Heterogeninis mito vaizdinys, kurio kontūrai ryškėja aprašytoje klasifikacijoje, paliudija teiginį, kad prie vienintelio teorinio mito apibrėžimo neprieita. Mitas gyvuoja kaip jo interpretacijų istorija ir „igyla prasmę tik visų diskurso formų polifonijoje, „totalinio įsisavinimo“ akiratyje“². Klausimas apie mito esmę ir kilmę keičiamas klausimu apie jo funkcionavimą kultūroje, mitinio mąstymo ypatumus. Claude'as Lévi-Straussas, kritiškai įvertinęs pastangas rasti pirminį, autentišką mito variantą, pasiūlė kiekvieną mitą apibrėžti kaip visų jo variantų visumą, grindžiamą senovės graikų, pueblo genties indėnų, menininkų ar psichoanalitinės minties reiškėjo Sigmundo Freudo mąstymo analogijomis³. Jam antrina vieno iš populiariausių Vokietijoje veikalų, skirtų mitui, autorius Hansas Blumenbergas, atstovaujantis hermeneutinei tradicijai: „Jau anks-

čiausios pasiekusios mus mitologemos yra darbo su mitu produktai.“⁴ Interpretacija yra žvilgsnis iš šalies, pasakojimas, įsiterpiantis į kito istoriją, ją paverčiantis savo istorija. Kitaip tariant, mitas apibrėžiamas metamorfozės situacija, neredukuojama nei į pirmąjį kalbėtoją, nei į autentišką versiją. Mito ir metamorfozės giminumas atsiskleidžia suvokimo vyksme. Metamorfozės naikina tapatumą, o mitas atkuria jį kaip pasakojimą. Lévi-Straussas sieja mitą su kalbos (sistemos, sinchronijos) ir kalbėjimo (veiksmo, diachronijos) priešprieša ir pavadina mitą „žodiniu padaru“, kurio vaidmuo kalbėjime palyginamas su kristalų vaidmeniu fizinių reiškinių pasaulyje⁵. Mitas visada susijęs su praeities įvykiais, tačiau jo vidinę vertę sudaro permanentinė (nelaikinė) struktūra, tarsi „amžinybės blyksnis“ galinti atsikartoti dabartyje ir ateityje. Mito savitumas, skirtingai negu poezijos, „glūdi ne stiliuje, ne pasakojimo būde ir ne sintaksėje, bet papasakotoje istorijoje“⁶.

Mitą ir literatūrą kaip kalbinės veiklos sritis suartina dialogas su medžiaga ir atlikimo priemonėmis. *Laukiniame mąstyme* Lévi-Straussas įtraukia meną į savo svarstymus apie mokslinį ir mitinį diskursą kaip du skirtingus stebėjimo ir mąstymo būdus ir priskiria jam mediatoriaus funkcijas. Knygoje mitologinė veikla palyginama su meistravimu (bricolage). Meistravimas kuria ne iš nieko, bet iš ankstesnių kitų žmogaus dirbinių, senų „pranešimų“ liekanų ir fragmentų, juos pertvarko, kad įgyvendintų savo sumanymą. Meistravimo

¹ Aleida Assmann, Jan Assmann, „Mythos“, Gancik H. u.a. (Hg.). *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*. Bd. 4, Stuttgart: Metzler, 1998, 179–200.

² Paul Ricoeur, „Mitas. Filosofinė interpretacija“, *Mitologija šiandien*, sudarė Algirdas Julius Greimas, Teresa Mary Keane, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 241.

³ Claude Lévi-Strauss, „Mitų struktūra“, *Mitologija šiandien*, sudarė Algirdas Julius Greimas, Teresa Mary Keane, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 60–61.

⁴ Hans Blumenberg, *Arbeit am Mythos*. 5. Auflage, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990, 133.

⁵ Lévi-Strauss, 1996, 74.

⁶ Ten pat, 54.

akivaizdoje ankstesnės struktūros (tekstai) tampa atviros prasmės⁷. Menininkas, taip pat kaip meistrautojas, gamina jau esamais įrankiais – spalvomis, žodžiais – sumažintą pasaulio, žmogaus, daikto modelį. Jis eksperimentuoja su objektu racionaliai, kaip mokslininkas, pasirenka tam tikrą perspektyvą, pabrėžiančią vienas ir nuslepiančią kitas vaizduojamo objekto ypatybes, išryškina kontrastus, emocijas. Atlikimo būdą gali lemti meninės konvencijos, mados ar stiliaus pokyčiai. Meno kūriniai būdingas atsitiktinumas ir netikėtumas, nes judama nuo objektų ir įvykių link struktūros atradimo, o mito pradžios taškas yra struktūra, per kurią mitas pasakoja tam tikrą istoriją.

Ir mitas, ir menas yra pažinimo, estetiškos kontempliacijos objektai, kuriems svarbus suvokėjas ir suvokimo perspektyva. Lévi-Straussas meistravimo modelį taiko mitų skaitymui apibrėžti. Anot mokslininko, mitą reikia skaityti ne tik horizontaliai, kaip paprastą pasakojimą, bet ir vertikalčiai, kaip skaitoma partitūra. Mito prasmė perteikiama ne įvykių seka, o jų „blokais“, sulydančiais įvykius iš skirtingų pasakojimo vietų. Skaitydami vertikalčiai, matome „santykių pluoštus“, skaitydami horizontaliai, susiduriame su šių santykių derinimo įvairove.

Mitų recepcijos tapatinimas su meistravimu numano įtampą tarp ankstesnių, cituojamų ir vėlesnių, cituojančių tekstų, nes visada lieka neatskleistos prasmės perteklius, o atskleistos prasmės valdomos naujų reikšties intencijų. Kartojimas neišvengia modifikacijų, todėl literatūra, besiremianti mitais, yra taip pat pasakojimas

⁷ Claude Lévi-Strauss, *Laukinis mąstymas*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 29–35.

apie metamorfozes. Transformacijų požiūriu paradigmos vertę įgyja graikų mitai. Pagrindinis literatūrinis graikų mitologijos šaltinis ir mito literatūrinės refleksijos pavyzdys – Ovidijaus *Metamorfozės*, kurias Alfonsas Nyka-Niliūnas pavadins „nuostabia knyga“, o jos kūrėjo papasakotą Akteono ir Dianos istoriją – „vienu nuostabiausių graikų mitologijos epizodų“⁸. *Metamorfozėse* formos pasikeitimas, išėjimas už esamo pavidalo ribų laikomas dieviškos galios išraiška, gamtos pasaulio ir kūrybos dėsniu, siejama ir su žmogiškosios būties laikinumu, ir su begalybės, nemirtingumo fantazijomis. Pirmoje giesmėje „Pasaulio sukūrimas“ poetas kreipiasi į Dievų, prašydamas padėti jam sukurti „nenutrūkstamą giesmę“ (*carmen perpetuum*) apie tai, „kaip naujus pavidalus gavo / Žemiški kūnai“⁹. Jo antrinėje tampa gamta, kurią poetui reikia įkalbinti, pavadinti:

Išorė niekad nėra patvari: iš pavidalo vieno
Sukuria veikiai kitus gamta, visatos keitėja,
Ir, patikėkit manim, pasaulyje niekas nenyksta,
Išorė vien tepakinta daiktų: gimimu mes vadinam,
Ėmus kam būti kitaip, negu buvo, o mirtį mums reiškia
Galas buvimo anaip. Nors viena į ten iškeliauja,
Kita patenka į čia, visuma pasilieka nekitus!¹⁰

Metamorfozių literatūriškumas atskleidžia pasakojimo perspektyvų ir būdų kaita, atitinkančia herojų likimų įvairovę. Pirmo asmens forma keičiama trečio asmens forma ir, atvirkščiai, monologas – dialogu. Veikėjų istorijos inscenizuojamos ir komentuojamos, vertinamos pačiame

⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 434, 170.

⁹ Ovidijus, *Metamorfozės*, Vilnius: Vaga, 1990, I, 5.

¹⁰ Ten pat, XV, 255–260.

tekste. Knygos išangoje tyrėjai išvelgia autoriaus prisipažinimą, kad Dievai jį inspiravę pakeisti žanrą – iš elegijų kūrėjo, lyriko tapęs epiku¹¹. Žiedinė viso kūrinio ir kiekvienos giesmės sandara atkartoja cikliškumo idėją, būdingą ritualui.

Ypač nutolsta nuo antikinių mitų jų modernios literatūrinės versijos, kurių mįslingumas skiriasi nuo klasikiniam menui būdingos alegorinės interpretacijos skaidrumo. Modernioji literatūra kreipiasi į mitą, kad išvengtų išpažinties, atskleistų referencijos apgaulingumą ir mito, atskilusio nuo religinės tvarkos, prasmės dvišlypumą. Vieni iš pirmųjų apie mitologijos atnaujinimą ir būtinybę kiekvienam geram poetui susikurti individualų mitą prabilo romantikai. Poetas pasitelkia mitą, kad papasakotų savo istoriją bei savo supratimą ir demistifikuotų universalumo pretenzijas, tačiau mitas ją neišvengiamai integruoja į universalų naratyvą¹². Ypatinę Nykos-Niliūno dėmesį mitui rodo ne tik poezija, bet ir *Dienoraščio fragmentai*. Mitui priskiriama funkcijų įvairovė leidžia jį laikyti svarbia rašytojo intelektualinės ir poetinės programos dalimi. 1946 metų pradžios įrašė atpažįstame romantikų puoselėtą individualaus mito idėją: „Susikurti asmeninę „mitologiją“ – vienintelis būdas apsisaugoti nuo pasaulio ir vienintelis kelias į save.“¹³ Eilėraštyje „Pernykščiai lizdai“

¹¹ Niklas Holzberg, „Formen des Wandels bei Ovid“, Gottwald H., Klein H. (Hg.), *Konzepte der Metamorphose in den Geisteswissenschaften*, Heideberg: Winter, 2005, 46–47.

¹² Apie skirtingas individualaus mito sampratas XX amžiuje žr.: Kęstutis Nastopka, „Mitinis literatūros matmuo“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, 154–159.

¹³ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 145.

(1974) kalbama apie šios idėjos įgyvendinimą individualios būties palingenezėje:

Lig šiol aš gyvenau, kaip Ezra Pound, narve,
Savo paties narve,
Savo paties mitologemoj [...] ¹⁴

Subjektas praranda stabilumą, kai susikerta skirtingi vaidmenys, padiktuoti kultūros atminties. Prievartinė Ezros Poun- do izoliacija, tapatinama su sąmoningu pasirinkimu išeiti iš gyvenimo į poeziją, primena, viena vertus, „kalbos kalėjimo“ metaforą, kitas vertus, autoriui būdingą politinės istorijos ir jos kūrėjų atmetimą, netikrų įrašų keitimą tikrais: „Tai, kas paprastai vadinama istorija, tėra istorikų ir jų herojų falsifikatas. Ją lengvai galėtų pakeisti laiko idėjų bei mitologijų sekos deskripcija – įrašai idėjų ir mitologijų antkapiuose.“¹⁵ Nuostata išversti istoriją į mitą ir meną neatsiejama nuo gebėjimo užmiršti, be kurio neįmanoma nei gyventi, nei kurti, nei būti atsakingam. Eilėraštyje „Orfėjaus medis“ gebėjimas užmiršti prilygsta mitinio dainiaus, atsigrėžusio ir praradusio Euridikę, gebėjimui išeiti iš Hado. Kūryba kaip prisiminimas yra netikras atspindys, nes nepaiso ribų tarp fikcijos ir tikrovės. Atminties veidrodyje atspindėtas pasaulis iškreipia tikrovę, pateikdamas tik jos atvaizdą. Poezija, kaip veidrodis, taip pat transformuoja kūnus, pakeičia juos žodžiais. Nerastos, nepasiekiamos Euridikės kūną – pėdas, liemenį, rankas, plaukus¹⁶ – primena ir tą pačią akimirką pakeičia raidė,

¹⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai (1937–1996)*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 405.

¹⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, 2003, 174–175.

¹⁶ Ši kūniškųjų metonimų seka rekonstruojama, žr.: Kęstutis Nastopka, *Reikšmių poetika*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 193.

raštas, kuriame kūnas išnyksta lyg kriptojė. Poezija kūnus paverčia žodžiais. Eilėraščio finale, kitaip negu mite, nelieka tragizmo. Juslių sąmyšį keičia ribų tarp meno ir tikrovės suvokimas. Aukojami „nekalbiniai referentai“. Regimybę simbolizuojantis veidrodis užkasamas, perkeliamas į mirusiųjų erdvę. Atmintis ir būtis pavirsta tekstu, o šis – metamorfozės metafora, Orfėjaus medžiu. „Autentiška kūryba minta ir gyvena Dievo pasaulio erozija“¹⁷.

Nykos-Niliūno poezijoje veidrodžio simbolika sujungia Orfėjaus istoriją su Narcizo istorija, kurioje aktualizuojami meilės ir savęs pažinimo motyvai, o savęs pažinimas tapatinamas su likimu ir bausme. Eilėraštyje „Veidrodžio legenda“¹⁸ „išguitojo iš rojaus atžalos“ savivoka patenka į besidvejinančių atvaizdų spąstus. Rišlią egzistencializmą primenančių baimės, nejaukos, laukimo, kovos, meilės kategorijų seka, eilėraštyje sudarančią gyvenimo kaip legendos esmę, nutraukia veidrodžio vaizdinys. Kito laukimas ([...]„bet aš vis laukiau, / Kol tavo kūnas pražydės po langu“) virsta meile sau, atspindinčiam veidrodyje („Įsimylėjau veidrodį, įėjusį / Pirštų galais į mano kambarį parodyti / Skausmo linijos, / Nematomos dievams, veide“). Ovidijaus sukurtame Narcizo mite viešpatauja grožio patirties tema. Narcizas tapatinasi su atvaizdu, supainioja save su kitu, stebisi, trokšta Kito, sustingsta, kol, pagaliau suvokęs, kad tai, ko jis trokšta, turi savyje, pradeda geisti neįmanomo dalyko – kad meilės objektas (kūnas) atsiskirtų: „O, kad galėčiau kaip nors nuo savo kūno pabėgti!“¹⁹ Šis geis-

mas sunaikina Narcizą: „jo vietoje gėlė terado.“ „Veidrodžio legendoje“ „skausmo linija“ nustelbiama išimylėjimo euforijos, kuri žodžius pakeičia gėlėmis, gėles – žodžiais, aktorių – žiūrovu. *Dienoraščio fragmentuose* rašytojas yra prisipažinęs: „Mano poezijoje visuomet yra du identiški aš: – aš – aktorius ir aš – žiūrovas.“²⁰ Ne mažiau svarbu, kad Nykos-Niliūno eilėraštyje vanduo (gamtos elementas) pakeičiamas veidrodžiu, žmogaus rankų dirbiniu, pasakojančiu savo legendą. Tekstas apsimeta tikrove, daiktu, gamta. Autorefleksijos procese atsirandantis įtrūkis tarp gamtos ir kultūros aprašomas eilėraštyje „Metamorfozės“:

Žiema staiga užsklėsdavo
Duris į plėšrų vasaros peizažą,
Ir laukai vėl būdavo balti
Kaip ostija. Žiauri gamta
Griežtai atsiribodavo nuo mano
Bizantiškų žaidimų, tapdama
Objektyvia (nesuinteresuota)
Dėmių ir linijų kalba²¹.

Eilėraščio pavadinimą galima interpretuoti dvejopai: kaip aluziją į Ovidijaus kūrinių arba kaip metamorfozių, vykstančių gamtos ir meno erdvėse, skirtį. Eilėraštyje vaizduojamą situaciją *Dienoraščio fragmentuose* atitiktų įrašas: „Ten aš pratęsdavau gamtą ir daiktus ir gamta ir daiktai pratęsdavo mane. Čia aš negaliu sudaryti gyvo kontakto nei su gamta, nei su daiktais. Štai kas yra nuoga ir absoliuti tremtis.“²² Ovidijaus ir ostijos kontrapunktas, pasitelkiamas vaizduoti metų laikų kaitą, papil-

¹⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, 2002, 586.

¹⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 213.

¹⁹ Ovidijus, *Metamorfozės*, 1990, 3, 467.

²⁰ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, 2003, 262.

²¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 459.

²² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, 2003, 222.

domas dviejų kalbų susidūrimu. Gamtos kalba, objektyvi, nesuinteresuota, priešinama subjekto kalbėjimui, kuris pavadinamas „bizantiškais žaidimais“. Jei žvelgume į šį palyginimą kaip visos poezijos autorefleksiją, prisimintume Nykos-Niliūno poezijai būdingas antikinio paveldo ir krikščionybės sąsajas, eilėraštyje metonimiškai išreikštas žodžiais „metamorfozės“ ir „ostija“. Taip pat atkreiptume dėmesį į du Bizantijos teologijoje išryškėjusius poliūs: asketizmą, meditaciją, ezoteriką ir, kita vertus, į filosofiją, racionalumą, būties problemų, ontologijos ir gnoseologijos svarbą. Jei tirtume kalbų priešpriešą, paaiškėtų, kad ji neatskleidžia nei gamtos, nei kultūros esmės, tik rodo kalbos galią sujungti dvi erdves, kurios nesuliejamos ir neatskiriamos, tačiau įtraukiamos į transformacijų sekas.

Nykos-Niliūno poezijos kontekste „žiauri gamta“ ir jos „objektyvi kalba“ lygintinos su griežtomis „rūsčios gramatikos“ taisyklėmis. Eilėraštyje „Negrižk“ grėsmingu „gramatikos laukų“ metonimu tampa Klitemnestros ranka:

Dievų ir žodžių kūnai.
Gramatikos laukuos
Grėsmingai moja
Klitemnestros ranka:
Alkestis mirė –
Negrižk!²³

Gamta tampa meno kūriniumi, peizažu („plėšrus vasaros peizažas“), eilėraščiu, eilėraštis – „bizantiškais žaidimais“. Objektai išslysta, vietoj jų – dėmės, linijos arba „lietaus fonetikos“, „vėjo sintaksės“ ir „sniego alfabeto“ žaismas.

Metamorfozės ir pasakojimai apie jas vyksta laike. Reikšmių pasikeitimai ir

slinktys, potencialus atvirumas viešpatauja programiniame eilėraštyje „Atsakymas“

Nusiraminęs ir saugus,
Kad poezija yra geologinis procesas
Akmens ir laiko dialogo
Žodžiuose, aš ieškau
Atsakymo cikados akyse,
Atsakymo, kurio nėra²⁴.

Šiame eilėraštyje mus domins „akmens“ ir „cikados“ įvaizdžių metamorfinis dviprasmiškumas. Regis, akivaizdu, kad cikados ir akmenys turėtų atstovauti gamtos pasauliui. Dialoge su laiku akmuo simbolizuotų nejudrumą, pastovumą, o cikada galbūt abejingą, aklą gamtą. Ši spėjimą patvirtintų *Dienoraščio fragmentų* įrašas: „Laikas ir gamta yra akli. Poetas turi jiems atverti akis.“²⁵ Kita vertus, Platonas cikadomis vadino poetus. Dialoge *Faidras* cikadų giedojimo lydymas Sokratas Faidrui pasakoja padavimą apie cikadų metamorfozes:

Anot padavimo, cikados kadaise buvo žmonės – dar prieš Mūzų gimimą. O kai užgimė Mūzos ir atsirado giedojimas, kai kurie tuometiniai žmonės buvo taip apžavėti šio malonumo, jog dėl giesmių užmiršdavo valgi bei gėrimą ir užsimiršę mirdavo, – iš jų tad vėliau ir kilo cikadų gentis; mat jie iš Mūzų gavo štai kokią dovaną: užgimus jiems nereikia maisto, tačiau jie išsyk, be valgio ir gėrimo, pradeda giedoti – tol, kol numirs, o jau tuomet keliauja pas Mūzas pranešti, kas iš žemėje gyvenančių žmonių kurią jų garbina [...]²⁶

Sokratas išpėja Faidrą apie pavojų, kylantį iš entuziazmo, nesuvokto malonumo. Pirmajame gyvenime cikados tapo giesmių kerų aukomis, o antrajame gyvenime dėl dievų joms dovanotos giedo-

²⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 412.

²⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai*, 2003, 140.

²⁶ Platonas, *Faidras*, Vilnius: Aidai, 1996, 259.

²³ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 348.

jimo galios pačios tampa pavojingos. Tai orfėjiškosios poezijos genėzė. Bekūnis balsas, gryna giesmė, kuriai nereikia jokio žmogiško maisto, gimsta iš aukos, mirties patyrimo²⁷. Antrajame gyvenime cikados virsta kritiškais stebėtojais, Mūzų pagalbininkėmis, pranešančiomis joms apie žmonių užsiėmimus. Sokratas ragina Faidrą nepasiduoti sireniškam cikadų žavesiui ir tęsti pokalbį, nes filosofui, išminties mylėtojiui, reikia pažinti save ir nedera užsimiršti. Giesmininkų keliamas pavojus atkartoja netinkamo iškalbos meno supratimo pavojų epizode apie Oreitiją ir Borėją²⁸. Cikadų mitas, kaip vienas savęs pažinimo būdų, įterpiamas į samprotavimus, nuo ko priklauso kalbėjimas bei rašymas gerai arba blogai. Po ilgų ironiškų svarstymų Sokratas teigia, kad „tik tose kalbose, kurios ko nors moko bei yra sakomos mokslo dėlei ir todėl iš tiesų yra įrašomos į sielą, tiktai kalbose apie teisingumą, grožį bei gerį esama aiškumo ir tobulumo, kurie verti rimtų pastangų“²⁹.

Balsas, išgirstamas ir įrašomas į sielą, virsta raštu. Raštas yra potencialus balsas, nes gali būti ištartas, perskaitytas. Pirmasis Nykos-Niliūno eilėraštyje formuluojamas atsakymas į klausimą, kas yra poezija, teigia mintį apie žodžio ir gamtos, poezijos ir filosofijos vienybę. Gamtos pasaulis artikuluojamas kaip balsas, kylantis pats iš savęs. Atsakyti gali tik personifikuota, „logi“ paklūstanti gamta. Tačiau gamta, „logiška kaip Hegelio *Phaenomenologie*

²⁷ Sigrid Weigel, „Die Stimme der Toten. Schnittpunkt zwischen Mythos, Literatur und Kulturwissenschaft“, Kittler F. u.a. (Hg.). *Zwischen Rauschen und Offenbarung: Zur Kultur und Mediensgeschichte der Stimme*, Berlin: Akademie Verlag, 2008, 85.

²⁸ Platonas, *Faidras*, 229d-230.

²⁹ Platonas, *Faidras*, 278b.

des Geistes“³⁰, jau nėra tikra gamta, todėl bandymas apibrėžti poeziją gamtos kalba patenka į aklavietę.

Kitas svarbus eilėraštyje prabylantis gamtos kūnas yra akmuo. Akmens įvaizdis Nykos-Niliūno poezijoje vartojamas įvairiuose junginiuose: „Golgotos akmenys“, „akmeninis Gorgonos veidas“, „suakmenėjusi Niobė“, „Dekalogo akmenys“... Būtent pastaroji metafora iš eilėraščio „Requiem U“ („Mes esam Dekalogo akmenys“) paskatino prisiminti Ovidijaus pasakojimą apie Deukalioną ir Pirą. Vieninteliems belikusiems gyviems po tvano Deukalionui ir Pirai patikima gyvybės atkūrimo misija. Temidės liepiami, jie sau už pečių ima mėtyti akmenis, ir įvyksta stebuklas, pasikartojantis Pigmaliono mite:

Akmenys (kas patikės, jei neliudys seni padavimai!)

Ima kietumą prarast, palieka visai nebetrapūs,
Daros it vaškas minkšti ir minkštėdami gauna
sau lytį. [...]

Akmenys, vyro mesti, sau vyrų pavidalą gavo,
O moteriškės ranka sugrąžino moterį žemei.³¹

Metamorfozėse akmenys vadinami „didžiosios motinos“ žemės kaulais. Akmenų mėtymas už nugaros siejamas su Gajos kulto apeigomis ir reiškia žemės tapatinimą su Gajos kūnu. Originale ištariama ritualinė formulė „magna parens terra est“ (I, 349). Žmonės yra žemės kūno kūnas³². Ritualinius Deukaliono ir Piros veiksmus lemia Temidės valia. Pigmalionas kuria, vedamas talento ir noro pranokti gamtą:

Talentas jo nuostabus drambliaukaulį baltą
sėkmingai

³⁰ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 379.

³¹ Ovidijus, *Metamorfozės*, 1990, I, 400–410.

³² Gerhard Böhme, Hartmut Böhme, *Feuer, Wasser, Erde, Luft: Eine Kulturgeschichte der Elemente*, München: C.H. Beck, 2004, 58–62.

Išskobė, duodamas jam tiek grožio, kiek moteris niekad
Jo neturės gyva, ir jis kūrinį savo pamilo.³³

Įsimylintis savo kūrinį Pigmalionas primena Narcizą, įsimylintį savo atvaizdą, tačiau jis nerūstina dievų. Jo istorija, kitaip negu Narcizo, yra viena iš nedaugelio *Metamorfozių* istorijų su laiminga pabaiga.

Nykos-Niliūnoeilėraštyje „Atsakymas“ žemė („geologinis procesas“) ir akmenį, nusiraminiimą ir ieškojimus sujungia poezija. „Testamente“ eilėraščio gimimas palyginamas su nesibaigiančiu pasaulio kūrimu: „(Koks sunkus yra pasaulio kūrimas: / Aš vis dar tik prie brėžinio!).“³⁴ Rašymas virsta ritualu, nukreiptu prieš laiko antplūdį ir mirtį. „Atsakymo“ antropogonija papildo kosmogonija. Kalboje kuriamam pasauliui religinę prasmę suteikia biblinio Ajalono slėnio medžio įvaizdis: „Aš esu Ajalono slėnio medis – / Gyvenimas, virtęs ritualu“³⁵, teigiantis žodžio galią, žodžio ir

veiksmo vienybę. (Senajame Testamente Jošue kreipėsi į dangaus kūnus, kviesdamas padėti kovoti dėl Pažadėtosios žemės, ir įvyko stebuklas. Atsiliepdami į Jošue žodžius „Saule, ties Gabaonu nesijudink, ir mėnuli, ties Ajalono slėniu“ (Jošue 10, 12–15), saulė ir mėnulis sustojo dangaus viduryje. Kosminės galios pailgino dieną ir padėjo laimėti mūšį). Iš linijinės sekos istorija perkeliama į absoliučios pradžios laiką. Ritualui būdingas vienalaikiškumas sujungia praeitį ir dabartį, Ajalono slėnio medį su Orfėjaus ir yggdrasill medžiu. Kūrybos, gamtos ir žmogaus gyvenimo dėsnių kartojimasis dabarties laiką praturtina pradžios laiku, kai steigėsi vis dar svarbios nuostatos ir normos. Kita vertus, „Testamente“ fiksuojama esminė metamorfozė – gyvenimo tekstas virsta kūrybos tekstu, individualiu mitu, kurį skaitantysis paverčia savo pasakojimu apie skaitymo nutikimus. Tačiau metamorfozių polisemija, atsiskleidžianti skaitymo metu, negali sugriauti sukurto poetinio pasaulio tvarkos.

³³ Ovidijus, *Metamorfozės*, 1990, X, 247–249.

³⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1996, 422.

³⁵ Ten pat, 422.

MYTH AND METAMORPHOSIS IN THE POETRY OF ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Birutė Meržvinskaitė

S u m m a r y

The article discusses two aspects of myth functions in A. Nyka-Niliūnas poetry: 1) myth as symbolic plot that implies different versions of stories about essential human experiences (life and death, nature and culture, face and mask, writing and voice); 2) myth as a field of reflection and interpretation. The reception of the myth relies on the universal principle of return and repetition where cosmological dimension

is accompanied by the perspective of the perceiving and enunciating subject. The phenomenon of metamorphosis is manifested as a law of nature, on the other hand, it is related to the transposition of mythical stories and images and their transformations. The article investigates how a law of nature becomes the problem of being and creation in the poetry of A. Nyka-Niliūnas.

Gauta: 2011 10 20

Priimta publikuoti: 2011 11 07

Autorės adresas:

A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-2734 Vilnius
El. paštas: birute.merzviniskyte@ff.vu.lt